

Mihácz-Pálfi Anett

„Így torzítja el az anyai szeretet a gyermekeket a későbbi csaták kedvéért”

55

Manapság egyre inkább elfogadottá vált a tetoválás és a piercing, mint az emberi test esztétikai célú díszítése, amely az egyes afrikai, ázsiai, amerikai vagy ausztrál törzsek körében jellemző testdíszítési gyakorlattal együtt testmodifikációs eljárásnak számít. Mindannyian hallhattunk már az etiópai tányér-rajkú vagy a burmai/thaiföldi zsiráfnyakú nőkről. E testmodifikációs módszerek kapcsán nem szabad azonban elfelednünk, hogy az adott közösségekben számos esetben többletjelentéssel is bírnak a fentiekhez hasonló, ősi hagyományokon nyugvó technikák. Ugyancsak közsímet, hogy a kínai lányok és nők egy része még a 20. században is (!) olyan speciális lábbelit viselt, ami a megítélésünk szerint egyenesen emberkínzásnak számíthat. Ugyanakkor számukra és a kínai társadalom férfi tagjainak nem csak kecsességet, hanem státuszszimbólumot és presztízs kérdést jelentett, később pedig általános szokásként terjedt el Kínában az úgynevezett lótusz láb kialakítása. Az ehhez hasonló kulturális identitást, társadalmi státuszt és női szépségideált kifejező eljárásokról számos téves képzet alakult ki a „civilizált” nyugati társadalmak körében. Holott az európai nők tehetősebb hányada is fűzőt hordott a darázsderék elérése céljából a 16. és 19. század között. Mi több, a modern nyugati nők sem kímélik a testüket, mivel nap mint nap feláldozzák magukat a divat, a szépségipar, egyúttal a társadalmi elvárások oltárán. Az új- és jelen kori testmodifikációs eljárásoktól eltekintve történeti szempontból nézve talán a koponyatorzítás kapta a legnagyobb hangsúlyt a régészeti kutatásban.

Az első mesterségesen torzított koponyaleletek az újkőkori Franciaországból származnak. A koponya nyújtása a 18. dinasztiaiabeli (Kr. e. 16–14. század) egyiptomi uralkodók körében is dívott. Gondoljunk csak Nofertiti egyiptomi királyné mellszobrára! A Nílus vidékére talán a minószi Kréta irányából terjedt el, majd a hettiták

Eric John Dingwall a neolitikumtól a 20. századig terjedően vette sorra a világ minden tájáról ismert mesterségesen torzított koponyaleleteket. Munkájával lényegében megteremtette a koponyatorzítás nemzetközi kutatásának az alapját. A testmodifikáció sokrétű kérdéskörével, a könyvtárnyi szakirodalommal rendelkező nemzetközi kutatás mellett, itthon többek között Regöly-Mérei Gyula foglalkozott a *Testtorzítás – testdíszítés* (1967) című cikkében.

révén Kis-Ázsiában jelent meg a szokás. A Kr. e. 1. évezred közepe után Közép-Ázsiában, a mai Kirgizisztán, Kazahsztán, Üzbegisztán és Tádzsikisztán területén tűnt fel a koponyatorzítás, majd a Krisztus születését követő évszázadokban a mai Irán területén, valamint a Kaukázusban és a Krím-félszigeten.

„Így torzítja el az anyai szeretet a gyermekeket a későbbi csaták kedvéért”

A késő római korban és különösen a népvándorlás korában a Kárpát-medencét is elérte a koponyatorzítás szokása, sőt túl is haladt innen Nyugat-Európa felé. Amikor Európában néhány évszázad után leáldozott ennek hagyománya, a Föld másik felén pont akkor honosodott meg. Dél- és Közép-Amerikában ugyanis a maják, az ajmarák, az inkák és az olmekok körében (8–15. század) is kialakult. Amerikában, Afrikában

egy évezreddel korábban azt állapította meg, hogy a koponyatorzítás alapján véve társadalmi szokás volt.

Ezzel az állítással a kulturális antropológiai kutatások (pl. Peruban) is egybecsengenek. Az írott kútfők és jelenkori forrásaink is egyértelműen arra utalnak tehát, hogy azokban a kultúrákban, ahol ismert volt a testmodifikációnak ez a formája, a torzított koponyájú egyének magas(abb) társadalmi szinten

Az antropológiai adatok is alátámasztják a koponya csecsemőkorban elkezdett torzítását. Ugyanis csak a csecsemő lágy, egymáshoz varratosan nem csatlakozó koponyalemezes agykoponyáját lehetett alakítani. A Kárpát-medencei népvándorlás kori koponyákon látható benyomódások a homlok, a bregma (fálpont, a koponya koszorú- és nyílvarratának találkozási pontja) és a nyakszirt felszínén az egykori bandázs nyomáról tanúskodnak.

56

Kínai szokás szerint elkötött lábfej (lótusz láb) röntgenfelvétele egy magas sarkú cipőt viselő nő lábfejének összehasonlításában (Frank and Frances Carpenter Collection. Színezett röntgenkép: Hugh Turvey)

„Hogy pedig ne nyúljon ki az arcból a két orrnyílás, a gyenge orrot már lenyomja a rédcsavart pólya, hogy a sisaknak helyet csináljon” – írja a koponyatorzításról Sidonius Apollinaris nyomán Bartucz Lajos antropológus.

Regöly-Mérei Gyula (1908–1974) orvos, orvostörténész, paleopatológus

Hippokratész feljegyzése szerint sokan úgy vélték, hogy a legnemesebbeknek van a leghosszabb fejük. Ő jegyezte le először, hogy az úgynevezett makrokefálok (a hosszú koponyájúak) szándékos koponyatorzítást alkalmaztak a csecsemőkön.

Torzított koponyájú indián (cowlitz) anya, karjában speciális szerkezettel torzított gyermeke (Paul Kane festménye)

Ölében fekvő kisgyermekét zsineggel körkörösén torzítja egy arawe anya Pápua Új-Guineában (fotó: Beatrice Blackwood)

és Óceániában, sőt európai elmeógyógyintézetekben még a 19–20. század folyamán is feljegyeztek eseteket!

A koponyatorzítással járó patológias elváltozások kérdése mind a mai napig vitatott. A legújabb szakvélemények szerint a koponyatorzítása voltaképpen nem járt az egészségre káros következményekkel.

Sidonius Apollinaris, Kr. u. 5. században élt római politikus, író, püspök forrása nyomán gyakran emlegetik toposzként, miszerint az eljárás célja az volt, hogy a torzított koponyájú hunok vagy hunnak kinéző harcosaik félelmetesnek tűnjenek az ellenség szemében.

Ezzel szemben Hippokratész, Kr. e. 5–4. századi orvos, akit az orvostudomány atyjaként ismerünk, már

álltak. A szépségideál ilyen mérvű megtestesülése bizonyára idővel a társadalom legfelsőbb rétegeiből csorgott le a köznép szintjére, és egyfajta divatként terjedhetett tovább. Végeredményben a koponyatorzítás kialakulását és alkalmazását rendszerint szakrális/rituális megfontolásból fakadó és/vagy esztétikai indíttatású motivációkkal és különböző társadalmi csoportokhoz való tartozás igényével magyarázzák a kutatók.

A hazai történeti embertani adatok alapján talán nem túlzás azt állítani, hogy „az európai makrokefál [hosszú

koponyájú] kérdés kulcsa Magyarországon van”. Noha már a 3. századi szarmata népesség körében is fel-feltűnt a koponyatorzítás szokása, egyelőre csak kisszámú torzított koponyaleletet ismerünk ebből a korai időszakból. Lényegében az 5. századtól számolhatunk a koponyatorzítás szokásának szélesebb körű Kárpát-medencei elterjedésével.

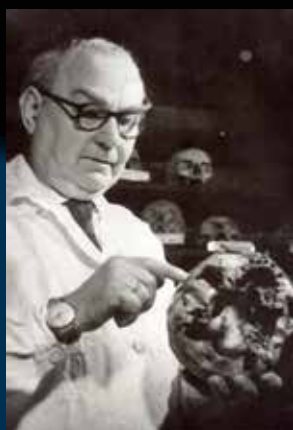
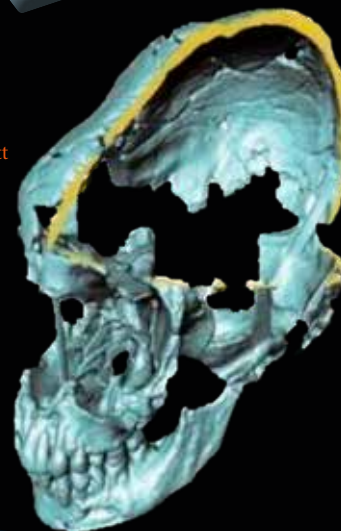
társadalmi rétegekben is. A tárgyalt sírok régészeti leletanyagát összehasonlítva a temetők nem torzított koponyás temetkezéseinek a leletgyűjtéseivel azt az eredményt kapjuk, hogy összességében nézve nem mutatnak szignifikáns különbséget, azaz jelentősen magasabb vagy alacsonyabb társadalmi szintet.

Számtalan kérdés merül fel az európai kontinensen az ókorban és főképpen a népvándorlás korában feltűnt koponyatorzítással kapcsolatban. Mely területeken és időszakokban milyen etnikumú és társadalmi szintű közösségek körében dívott a koponyatorzítás szokása? Kimutatható-e összefüggés, migráció vagy etnikai/kulturális kapcsolat olyan területek között (mint a Krím-félszigettől Nyugat-Európáig), ahol közel egy időben élt ez a szokás?

A történeti és régészeti adatok alapján számos kísérlet született a népvándorlás kori koponyatorzítás eredetének a meghatározására. Joachim Werner, 20. századi német régész szerint például a hun vezetőréteg gyakorolta ezt a szóban forgó szokást, és a torzított koponyájú, kiváltképp a mongolid vonású férfiakat nevezte ő Attila hunjainak. Ez a nézet ma már nem állja meg a helyét. Régészetileg csak az európai hunoknak alávetett vagy a velük szövetkezett iráni és germán nyelvű népek körében tudjuk a koponyatorzítás szokását azonosítani.

A torzított koponyás temetkezések régészeti vizsgálatoknál nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt az alapvető tényt sem, hogy az egyén koponyatorzítása, majd az eltemetése nem annyira a személytől, sokkal inkább a család és a közösség szokásrendszertől függött.

CT-felvétel egy alsó-ausztriai hun kori torzított koponyáról

Bartucz Lajos (1885–1966) a szegedi embertani tanszék alapítója, vezetője és az ELTE Embertani Intézet egykori tanszékvezetője

A Kárpát-medencében döntően magányos és kiscsaládi hun kori barbár és germán temetkezésekben, továbbá a medence keleti felében az 5–6. század folyamán használt, nagy sírszámú gepida soros temetőkben elhaltott férfiak, nők és gyermekek koponyáján mutatkoznak meg a koponyatorzítás jelei. Egyébként közel egyenlő arányban jelentkeznek a koponyatorzítás a nők és a férfiak körében, de az idő előrehaladtával inkább a nők körében dívott.

A hazai torzított koponyás – hol gazdagabb, hol pedig szegényesebb – leletanyaggal rendelkező temetkezések régészeti elemzése arra mutatott rá, hogy egyaránt követték a szokást a magasabb és alacsonyabb rangú

Az 5. századi Dunántúlon a legtöbb torzított koponyájú egyén úgynevezett juvenilis (15–23 év) és adultus (23–40 év), az 5–6. századi Alföldön nagyrészt adultus, többen maturus (40–60 év), páran pedig senilis (60 év felettiek) életkorban hunytak el. Következésképpen az Alföldön letelepedett életmódot folytató gepidák, s közülük is a torzított koponyájúak nagy része megérte a felnőttkort. A gyermekkori elhalálozás az alföldi torzított koponyájúak körében nem volt tehát olyan kiugróan magas.

A népvándorlás kori Kárpát-medencében jellemző, bandázzsal történő kettős fronto-occipitalis (homlok–nyakszirti) torzítás rekonstrukciója (Bernert Zsolt)

Egy rövid gondolat erejéig érdemes még egy további kérdésre kitérnünk. Tulajdonképpen mikor is hagytak fel a Kárpát-medencében a szóban forgó koponyamodifikációs eljárással? Láthattuk, hogy a Hun Birodalom és a Gepida Királyság idejéből számolhatunk leginkább torzított koponyás temetkezések

Hun kori torzított koponya a Dél-Dunántúlról (fotó: Horváth Lilla Éva, Göcseji Múzeum)

Hun kori torzított koponya arckonstrukciója (Kustár Ágnes, fotó: Horváth Lilla Éva, Göcseji Múzeum)

Torzított koponyájú lánygyermek ékszerei és ruharögzítői az 5. századból (fotó: Rippl-Rónai Múzeum)

kel. A közelmúltban viszont fény derült arra, hogy még az avar korban (a 6–8. század között) is jelen volt a szokás, noha ezt az új felfedezést egyelőre kevés, kizárólag a Tiszántúlról származó eset támasztja csak alá.

A koponyatorzítás szokása földrészeken átívelően az őskortól napjainkig vélhetően egymástól függetlenül tűnt fel újra és újra. Távlatokban szemlélve úgy tűnik, egészen véletlenszerűen játszódtak le időben és térben hasonló folyamatok. A szokás elterjedését illetően csupán egy-egy kontinensen belül, regionálisan és szűkebb időhatárokon belül rajzolódnak ki összefüggések. A kora népvándorlás kori Kárpát-medencében és térségében például népességmozgásokkal és -változásokkal mindenképpen számolnunk kell. De ugyancsak jelentősek az egykori kommunikációs terek, kapcsolati hálók és a kapcsolatok irányainak változásai is. A magyarországi régészeti lelőhelyekről ismert 5–6. századi temetőkből és magányos sírokban dokumentált temetkezési szokások, régészeti leletek és maga a koponyatorzítás elemzésének az eredményei a hun és a gepida korban megjelenő elit és köznép összetettebb társadalmi változásairól tesznek egyértelmű tanúbizonyságot.

Kora avar kori gepida (?) gyermek torzított koponyája a Dél-Alföldről (fotó: Bereczki Zsolt)